

Vilijam Moris

**KORISNI RAD
I BESKORISNI KULUK**

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

William Morris
KORISNI RAD I BESKORISNI KULUK
1884.

William Morris, „Useful Work versus Useless Toil“, *Political Writings of William Morris*, edited and with an introduction by Arthur Leslie Morton, Seven Seas Books, 1973, str. 86–108; *Collected Works*, XXIII, str. 98–120..

Preveo i priredio: AG, februar 2021.

<http://anarhija-blok45.net>
aleksa.golijanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA
<http://anarhisticka-biblioteka.net>

„Nada u uživanje u samom radu: kako čudno ta nada mora izgledati nekim mojim čitaocima – ili većini njih! Ipak, mislim da svako živo biće uživa u korišćenju svoje energije i da se čak i zveri raduju tome što su gipke, brze i jake. Ali čovek koji radi, svestan da ono što proizvodi svoje postojanje duguje njegovom radu i njegovoj volji, koristi energiju svog uma i svoje duše, a ne samo energiju svog tela. Pamćenje i mašta pomažu mu dok radi. Ne samo njegove sopstvene misli, već i misli ljudi iz prošlih vremena vode njegove ruke; i kao deo ljudskog roda, on stvara. Ako tako radimo, bićemo ljudi, a naši dani srećni i ispunjeni.

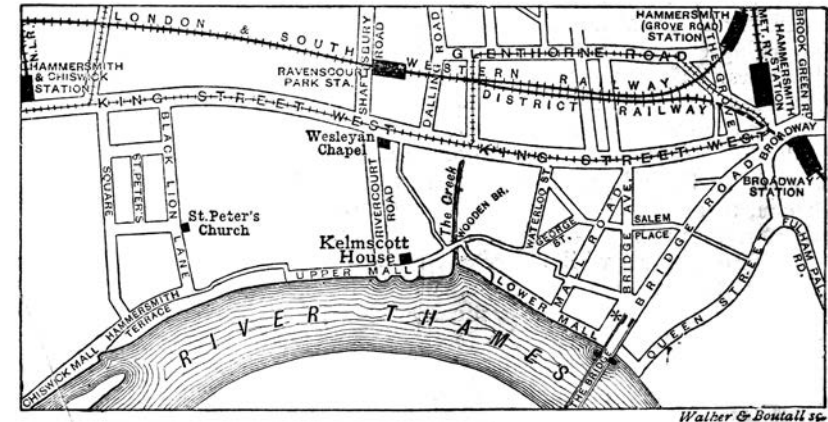
Dostojan rad, dakle, sa sobom nosi nadu u uživanje u odmoru, nadu u uživanje u korišćenju onoga što pravimo i nadu u uživanje u našoj svakodnevnoj kreativnoj veštini.

Svaki drugi rad osim takvog je bezvredan; to je ropski rad – puko kulučenje da bi se preživelo, preživelo da bi se kulučilo.“

„... kada revolucija pokaže da je 'lako živeti', kada svi budu radili zajedno i skladno, i kada više ne bude nikog ko bi radnika lišavao njegovog vremena, to jest, života, u tim danima što slede neće biti prisile da radimo ni zbog čega; moći ćemo da mirno i promišljeno razmotrimo šta ćemo raditi s obiljem svoje radne snage. Što se mene tiče, mislim da je prvo što bismo morali da uradimo s tim obiljem, s tom slobodom, da ceo svoj rad, čak i najobičniji i najnužniji, učinimo prijatnim za svakog; i pošto sam dobro razmislio o toj stvari, vidim da je siguran način da se život učini srećnim, naspram svih udesa i nedaća, *da se pokaže strastveno zanimanje za sve detalje života*. Da ne biste slučajno pomislili kako je to nešto suviše univerzalno prihvaćeno da bi bilo vredno pomena, podsetiću vas koliko izričito moderna civilizacija to

Hammersmith Socialist Society,

KELMSCOTT HOUSE,
UPPER MALL, HAMMERSMITH, W.

The asterisk * indicates spot at foot of Hammersmith Bridge where Sunday Morning Meetings are held.

Lectures every Sunday Evening at Kelmscott House at 8 o'clock.

VILIAM MORIS U ANARHISTIČKOJ BIBLIOTECI

<https://anarhisticka-biblioteka.net/category/author/william-morris>

THE WILLIAM MORRIS INTERNET ARCHIVE: WORKS

<https://www.marxists.org/archive/morris/works/index.htm>

WILLIAM MORRIS ARCHIVE: PERIODICAL PUBLICATIONS

<http://morrisedition.lib.uiowa.edu/PeriodicalsPublications.html>

THE WILLIAM MORRIS SOCIETY (UK)

<https://williammorrissociety.org/>

THE JOURNAL OF WILLIAM MORRIS STUDIES (US)

<http://www.morrissociety.org/publications/journal.html>

WILLIAM MORRIS GALLERY (UK)

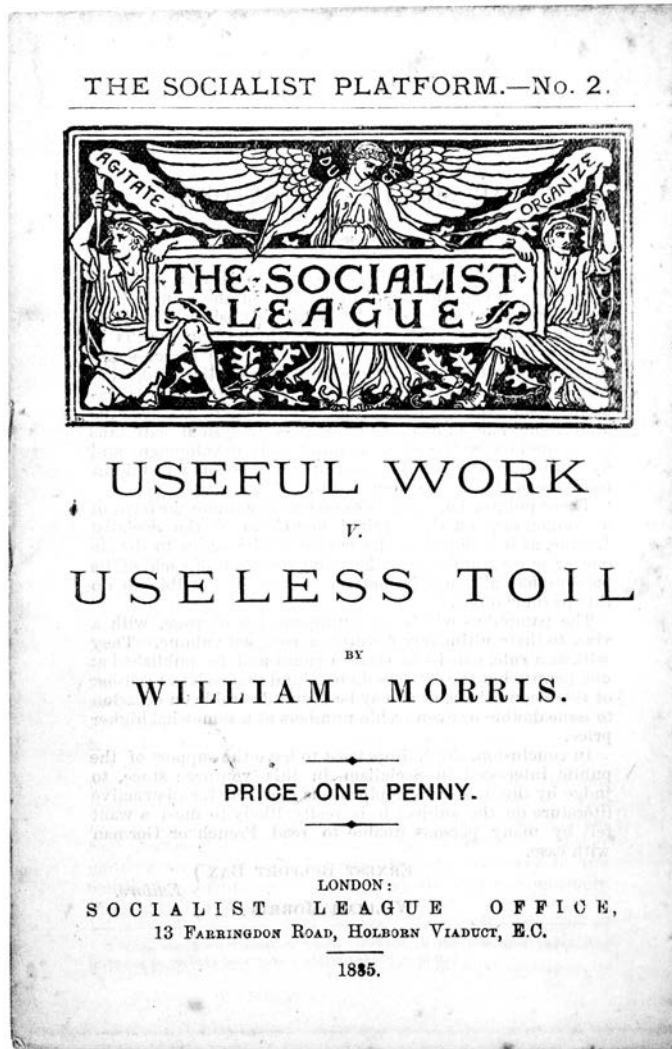
<https://www.wmgallery.org.uk/>

zabranjuje; kakvim gnusnim i čak strašnim detaljima okružuje život siromašnih, kakav mehanički i isprazan život nameće bogatima; i koliko je za svakog od nas redak onaj predah u kojem se možemo osetiti delom Prirode, i bez žurbe, promišljeno i srećno sagledati putanju svog života, usred svih tih malih spona koje ga povezuju sa životima drugih i grade veliku celinu čovečanstva.“

„Ali ako opet bude nekog odbojnog posla koji se ne može učiniti drugačijim, bilo tako što bi se radio kratko ili što bi njegovo ponavljanje bilo neredovno ili zahvaljujući osećanju posebne i neobične korisnosti (i stoga časti) u svesti čoveka koji ga obavlja slobodno – ako dakle bude nekog posla koji za radnika može biti samo mučenje, šta onda? Dobro, baš da vidimo hoće li se nebesa srušiti na nas ako ga ne obavimo, jer bi tako bilo bolje. Rezultat takvog rada ne može biti vredan njegove cene.“

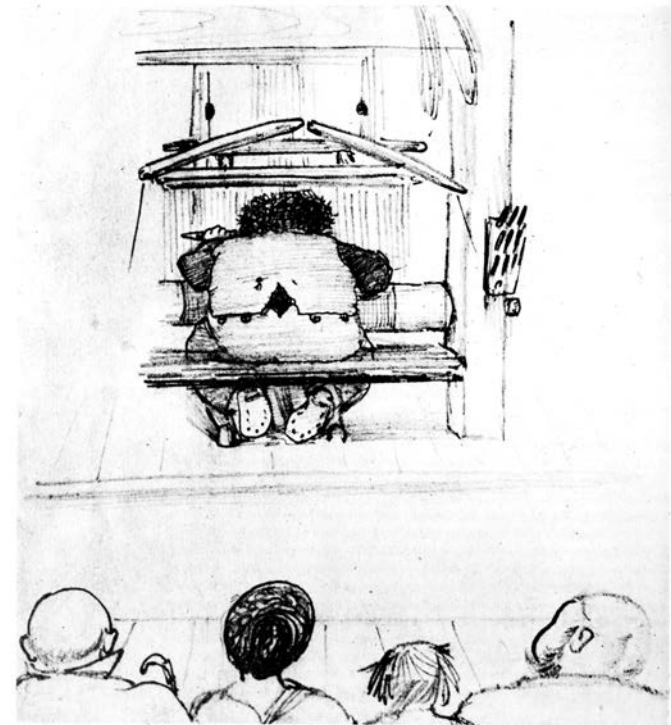

Moris u kreativnoj dremci, karikatura, Edward Burne-Jones, oko 1880.

NA KORICAMA: Vilijam Morris, u radnoj bluzi, oko 1876.

Predavanje je napisano krajem 1883 (verovatno u novembru), a prvi put je pročitano u Hapstedskom liberalnom klubu, 16. I 1884 (Hampstead Liberal Club, Hollybush Assembly Rooms, Hampstead, London); pet dana kasnije ponovljeno je u Mančesteru, pred Bratstvom iz Enkoutsu (21. I 1884, Ancoats Brotherhood, Churnett Street Hall). Do kraja 1884, Morris ga je čitao u još devet prilika, i još najmanje dva puta kasnije, sve do 1888. Prvi put objavljeno početkom 1885, kao pamflet Socijalističke lige (Socialist League).

Edward Burne-Jones: Vilijam Morris demonstrira tkanje tapiserije na prvoj izložbi *Arts and Crafts Exhibition Society*, održanoj u *New Gallery*, u Londonu, u novembru 1888.

je manjkav, pre svega zato što mu nedostaje nada, i tako otkrili da je civilizacija za ljude pripremila strašnu kletvu. Ali videli smo i da bi se rad na ovom svetu mogao obavljati s nadom i uživanjem, kada se ne bi rasipao zbog ludosti i tiranije, zbog neprekidnog gloženja sukobljenih klasa.

Prema tome, potreban nam je Mir, da bismo mogli živeti i raditi u nadi i s uživanjem. Mir je nešto za čime se toliko žudi, ako se oslonimo na reči ljudi, ali što oni stalno i tako uporno odbacuju na delu. Ali na nama je da se za njega zalažemo svim srcem i osvojimo ga po svaku cenu.

Ko može reći kakva će biti cena? Može li se mir postići miroljubivo? Avaj, kako bi to bilo moguće? Toliko smo pritisnuti ludošću i nepravdom da se stalno moramo boriti protiv njih, na ovaj ili onaj način: za svog života nećemo videti kraj toj borbi, čak ni jasnu nadu u njen kraj. Možda je najviše čemu se možemo nadati da ta borba postane sve oštrija i ogorčenija sve dok jednog dana otvoreno ne bukne u klanicu između ljudi u pravom ratu, umesto sporijeg i okrutnijeg metoda „miroljubive“ trgovine. Ako to doživimo, imaćemo šta da vidimo; to će naime značiti da je klasa bogatih priznala svoje nepravde i pljačku i da je rešena da ih brani direktnim nasiljem; a kraj će onda biti sasvim blizu.

Ali, u svakom slučaju, i kakva god bila priroda naše borbe za mir, ako mu se posvetimo odlučno i jednodušno, ako ga uvek imamo u vidu, odblesak tog budućeg mira obasjaće previranja i nedaće naših života, bilo da su one naizgled sitne ili očigledno tragične; i onda ćemo makar u svojim nadama živeti kao ljudi: neku veću nagradu od toga ovo naše doba nam ne može pružiti.

1884.

William Morris, „Useful Work versus Useless Toil“ (1884), *Political Writings of William Morris*, edited and with an introduction by Arthur Leslie Morton, Seven Seas Books, 1973, str. 86–108; *Collected Works*, XXIII, str. 98–120.

Korisni rad i beskorisni kuluk

Ovakav naslov bi nekim mojim čitaocima mogao izgledati čudno. Većina ljudi danas pretpostavlja da je svaki posao koristan, a većina *dobrostojećih* ljudi da je svaki posao poželjan. Većina ljudi, dobrostojećih ili ne, veruje da čak i kada čovek obavlja posao koji se čini beskorisnim on time zarađuje za život – on je „zaposlen“, kako se to kaže; a većina dobrostojećih bodri srećnog radnika čestitkama i pohvalama samo ako je dovoljno „marljiv“ i lišava sebe svakog uživanja i odmora zbog svetog cilja rada. Ukratko, u verskom učenju modernog morala podrazumeva se da je svaki rad sam po sebi dobar – zgodno verovanje za one koji žive od rada drugih. Ali onima od kojih takvi žive preporučujem da to ne uzimaju na reč već da malo dublje razmotre celu stvar.

Podimo prvo od toga da ljudski rod mora ili da radi ili da nestane. Priroda nam ne obezbeđuje sredstva za život na gotovo; moramo ih steći mukotrpnim radom, ove ili one vrste, u ovom ili onom stepenu. Pogledajmo onda da li nam priroda nudi i neku nadoknadu za taj obavezni rad, budući da se u drugim stvarima svakako stara da postupci koji su neophodni za nastavak života individue i vrste budu ne samo podnošljivi nego čak i prijatni.

Možete biti sigurni da ona to čini, da je čoveku u prirodi da, ako nije bolestan, uživa u svom radu, pod određenim uslovima. Ipak, uprkos onoj licemernoj pohvali rada, ma kakav on bio, koju sam spomenuo, moramo reći da postoji i rad koji je toliko daleko od toga da bude blagoslov da predstavlja prokletstvo; i da bi za zajednicu i za radnika bilo bolje ako bi ovaj prekrstio ruke i odbio da radi, makar umro ili ga spakovali u popravni dom ili zatvor – kako god hoćete.

Postoje dakle dve vrste rada – jedna dobra, druga loša; jedna sasvim blizu blagoslova, svetlosti života; druga puko prokletstvo, životno breme.

U čemu je onda razlika između to dvoje? U sledećem: jedno u sebi nosi nadu, u drugom je nema. Časno je obavljati jednu vrstu rada i časno je odbiti drugu.

Kakva je priroda te nade koja, kada je prisutna u radu, čini ovaj vrednim truda?

Mislim da je trostruka – to je nada u odmor, nada u proizvod, nada u uživanje u samom radu; a to znači i nadu u određeno obilje i dobar kvalitet; u dovoljno odmora i to dovoljno dobrog da bi ga vredelo imati; u proizvod koji će dobro doći nekome ko nije ni budala ni asketa; u dovoljno uživanja, za svakog od nas, da bismo ga bili svesni dok radimo; ne samo po pukoj navici, zbog čijeg se gubitka osećamo kao kad neki uzvrpoljeni čovek izgubi komad užeta kojim se zamajava.

Nadu u odmor stavljam na prvo mesto jer je to najjednostavniji i najprirodniji deo naše nade. Kakvo god zadovoljstvo bilo u nekom poslu, u svakom radu sigurno postoji napor, zverska patnja zbog podsticanja naših uspavanih energija na akciju, zverska strepnja zbog promena kada nam je prilično dobro; a nadoknada za tu životinjsku patnju je životinjski odmor. Dok radimo moramo osećati da će doći čas kada nećemo morati da radimo. A i odmor, kad nastupi, mora biti dovoljno dug da bismo mogli uživati u njemu; mora biti duži nego što je neophodno samo da bismo povratili snagu koju smo potrošili u radu, i to mora biti životinjski odmor, koji ne sme narušavati strepnja, inače nećemo moći da uživamo u njemu. Ako imamo tu količinu i takvu vrstu odmora, utoliko nam neće biti ništa gore nego zverima.

Što se tiče nade u proizvod, rekao sam da nas priroda primorava da radimo na tome. Na *nama* je da se pobrinemo da *zaista* proizvodimo nešto, a ne ništa, ili makar ništa što ne želimo ili što nam nije dozvoljeno da koristimo. Ako tome težimo i ako tako koristimo svoju volju, utoliko ćemo biti bolji od mašina.

Nada u uživanje u samom radu: kako čudno ta nada mora izgledati nekim mojim čitaocima – ili većini njih! Ipak, mislim da svako

potreba, odbiće da proizvode čiste budalaštine koje se sada nazivaju luksuzom ili otrove i smeće koji se sada nazivaju jeftinom robom. Niko ne bi izrađivao plišane bermude tamo gde više nema lakeja koji bi ih nosili, niti bi neko gubio vreme na spravljanje margarina od goveđe masti kada niko ne bi bio *primoran* da se lišava pravog putera. Zakoni protiv krivotvorenja su neophodni samo u društvu lopova – i u takvom društvu su samo mrtvo slovo na papiru.

Socijaliste često pitaju kako bi se oni grublji i odbojniji poslovi mogli obavljati u novom stanju stvari. Pokušaj da se na takva pitanja odgovori u potpunosti ili autoritativno, predstavljalo bi pokušaj nemogućeg konstruisanja šeme novog društva od materijala starog, pre nego što saznamo koji će od tih materijala nestati, a koji opstati kroz evoluciju koja nas vodi ka velikoj promeni. Ipak, nije teško zamisliti neki aranžman u kojem bi oni koji obavljaju najgrublje poslove radili najkraće. I opet, tu posebno važi ono što je prethodno rečeno o raznovrsnosti rada. Još jednom ponavljam da je biti celog života beznadežno vezan za obavljanje samo jednog odbojnog i beskonačnog zadatka aranžman koji je dovoljno prikladan za pakao koji su zamišljali teolozi, ali ne i za bilo koji drugačiji oblik društva. Najzad, ako bi taj grublji posao bio iole poseban, možemo pretpostaviti da bi se za njega pozivali i posebni dobrovoljci, koji bi se sigurno odazivali, osim ako u stanju slobode ljudi ne izgube iskricu muževnosti koje su imali kao robovi.

Ali ako opet bude nekog odbojnog posla koji se ne može učiniti drugačijim, bilo tako što bi se radio kratko ili što bi njegovo ponavljanje bilo neredovno ili zahvaljujući osećanju posebne i neobične korisnosti (i stoga časti) u svesti čoveka koji ga obavlja slobodno – ako dakle bude nekog posla koji za radnika može biti samo mučenje, šta onda? Dobro, baš da vidimo hoće li se nebesa srušiti na nas ako dignemo ruke od njega, jer bi tako bilo bolje. Rezultat takvog rada ne može biti vredan njegove cene.

Videli smo dakle da je ta skoro teološka dogma o tome kako je svaki rad, u svim okolnostima, blagoslov za radnika, licemerna i pogrešna; i da je s druge strane rad dobar kada ga prati opravdana nada u odmor i uživanje. Stavili smo rad u civilizaciji na vagu i utvrdili da

biti, prihvatili bismo prolaznu fazu utilitarizma kao osnovu za umetnost koja će se tek pojaviti. Ako bogalji i gladni nestanu s naših ulica, ako nas zemlja hrani sve podjednako, ako nas sunce sve podjednako greje, ako se svakome od nas veličanstvena drama zemlje – dan i noć, leto i zima – može ukazati kao nešto što treba pojmiti i voleti, mogli bismo dopustiti sebi da malo sačekamo dok se ne pročistimo od sramote prethodne pokvarenosti, i dok se umetnost opet ne uzdigne među ljudima oslobođenim ropskog straha i ljage lopovluka.

U svakom slučaju, do tada, prefinjeni, promišljeni i pažljivi rad zaista će se morati platiti, ali ne i prisilom na duži radni dan. Naše doba je izumelo mašine koje su ostvarile najsmelije snove ljudi iz prošlih vremena, ali od tih mašina *još nismo imali nikakve koristi*.

Nazivaju se „mašine za uštedu rada“ – kako glasi uobičajena fraza, koja podrazumeva šta očekujemo od njih; ali ne dobijamo ono što očekujemo. Ono što zaista postižu jeste da kvalifikovanog radnika svode na rang nekvalifikovanog i povećavaju „rezervnu radnu armiju“ – to jest pojačavaju nesigurnost života među radnicima i uvećavaju rad onih koji opslužuju mašine (kao robovi svoje gospodare). Sve to postižu usput, dok gomilaju profit poslodavaca radne snage ili ih prisiljavaju da taj profit troše u ogorčenom komercijalnom ratu jednih protiv drugih. U pravom društvu ta čuda domišljatosti bi se po prvi put koristila za minimiziranje količine vremena provedenog u neprikladnom radu, koji bi se s njima mogao toliko smanjiti da bi predstavljao vrlo lagan teret za svakog pojedinca. Tim više što bi se te mašine sasvim sigurno mogle veoma poboljšati kada se više ne bi postavljalo pitanje da li je njihovo poboljšanje „isplativo“ za pojedinca već da li će to koristiti zajednici.

Toliko o uobičajenoj upotrebi mašina, koja bi posle nekog vremena verovatno bila donekle ograničena, kada ljudi otkriju da nema nikakvog razloga za brigu oko pukog izdržavanja i nauče se da pokazuju interesovanje i strast prema ručnom radu, koji bi, kada se obavlja svesno i promišljeno, mogao biti privlačniji od mašinskog rada.

Još jednom, kada se ljudi oslobode svakodnevnog terora gladi i otkriju šta zaista žele, i pošto ih više neće goniti ništa osim vlastitih

živo biće uživa u korišćenju svoje energije i da se čak i zveri raduju tome što su gipke, brze i jake. Ali čovek koji radi, svestan da ono što proizvodi svoje postojanje duguje njegovom radu i njegovoj volji, koristi energiju svog uma i svoje duše, a ne samo energiju svog tela. Pamćenje i mašta pomažu mu dok radi. Ne samo njegove sopstvene misli, već i misli ljudi iz prošlih vremena vode njegove ruke; i kao deo ljudskog roda, on stvara. Ako tako radimo, bićemo ljudi, a naši dani srećni i ispunjeni.

Dostojan rad, dakle, sa sobom nosi nadu u uživanje u odmoru, nadu u uživanje u korišćenju onoga što pravimo i nadu u uživanje u našoj svakodnevnoj kreativnoj veštini.

Svaki drugi rad osim takvog je bezvredan; to je ropski rad – puko kulučenje da bi se preživelo, preživelo da bi se kulučilo.

Prema tome, pošto imamo, da tako kažem, terazije s kojima možemo izvagati rad koji se danas obavlja u svetu, upotrebimo ih. Procenimo koliko je naš rad vredan truda, posle toliko hiljada godina muke, posle toliko odloženih obećanja i tako bezgraničnog ushićenja progresom civilizacije i sticanjem slobode.

Prva stvar koju je najlakše uočiti kada je reč o radu koji se obavlja u civilizaciji jeste da je vrlo neravnomerno raspodeljen među različitim društvenim klasama. Prvo, tu su ljudi – ne tako mali broj – koji niti rade niti se pretvaraju da rade bilo šta. Tu su zatim ljudi, i to vrlo brojni, koji rade prilično naporno, iako s obilnim olakšicama i praznicima, na koje polažu pravo i koji im se odobravaju; i na kraju, tu su ljudi koji rade tako naporno da se može reći kako ne rade ništa drugo osim što rade, i koji se zato nazivaju „radničkom klasom“, za razliku od srednje klase i bogataša, ili aristokratije, koje sam prethodno spomenuo.

Jasno je da ta nejednakost snažno pritiska „radničku“ klasu i da mora vidno težiti da uništi njihovu nadu u odmor, i da ih tako, naročito u tom pogledu, čini gorim od divljih zveri; ali to nije ni sažetak ni kraj naše ludosti u kojoj korisni rad pretvaramo u beskorisni kuluk već samo njen početak.

Prvo, što se tiče klase bogatih ljudi koji ne rade, svi znamo da ona mnogo troši, a da ništa ne proizvodi. Stoga, jasno je da se mora izdrža-

vati na štetu onih koji rade, baš kao i najveća sirotinja, i da je puki teret za zajednicu. Danas ima mnogo onih koji to uviđaju, iako ne vide ostala zla našeg sadašnjeg sistema i nisu stekli nikakvu ideju o nekom načinu za oslobađanje od tog tereta; doduše, moguće je da se nejasno nadaju da bi promene u sistemu glasanja za članove Donjeg doma mogle, kao nekom magijom, voditi u tom smeru. Takvim nadama ili praznoverjem ne treba da se bavimo. Štaviše, ta klasa, aristokratija, iako nekada najpotrebnija državi, sada je malobrojna i nema vlastitu moć već zavisi od podrške klase odmah ispod nje – srednje klase. U stvari, ona se zapravo sastoji ili od najuspešnijih ljudi iz te klase ili od njihovih neposrednih potomaka.

Što se tiče srednje klase, koja uključuje trgovce, proizvođače i profesionalne ljude našeg društva, čini se da oni po pravilu rade prilično naporno, tako da bi se na prvi pogled moglo pomisliti da pomažu zajednici, a ne da je opterećuju. Ali ogromna većina njih, iako radi, ne proizvodi, ili čak i kad proizvodi, kao u slučaju onih koji se (iako zaista rasipnički) bave distribucijom dobara, ili lekara, (pravih) umetnika i književnika, troši neuporedivo više od onoga što im pripada. Trgovački i fabrikantski deo njih, onaj najmoćniji, traći svoje živote i energiju u međusobnoj borbi za svoj udeo u bogatstvu na čiju proizvodnju *prisiljavaju* prave radnike; ostali su skoro bez izuzetka njihovi prilepci; ne rade za javnost već za privilegovanu klasu; to su paraziti imovine, ponekad neskriveni, kao u slučaju advokata; ponekad se, kao u slučaju lekara i ostalih pomenutih, smatraju korisnim, ali suviše često od njih nema nikakve koristi osim kao sledbenika sistema ludosti, prevare i tiranije čiji su deo. I ne smemo zaboraviti da sve to, po pravilu, ima samo jednu svrhu: ne proizvodnju korisnih stvari već obezbeđivanje boljeg položaja ili za njih same ili za njihovu decu, tako da uopšte ne moraju da rade. Njihova ambicija i jedini životni cilj jeste da steknu, ako ne za sebe, onda makar za svoju decu, častan status očiglednog tereta za celu zajednicu. Naime, za svoj sopstveni rad, uprkos lažnom dostojanstvu kojim ga okružuju, oni ni najmanje ne mare; osim nekolicine entuzijasta, ljudi od nauke, umetnosti ili pera, koji su, ako ne baš so zemlje, onda makar (i ah, šteta!) so bednog

ili žive budu ružne mrlje na lepom licu zemlje. Počevši od toga što bi svoje fabrike, zgrade i radionice učinili pristojnim i pogodnim poput svojih domova, nepogrešivo bi nastavili da ih čine ne samo negativno dobrim, tek podnošljivim, već čak i lepim, tako da bi se slavna umetnost arhitekture, već neko vreme pokošena komercijalnom pohlepom, ponovo rodila i procvetala.

Kao što vidite, smatram da bi u dobro uređenoj zajednici rad mogao postati privlačan ako bi bio svesno koristan, ako bi se obavljao s inteligentnim zanimanjem, ako bi bio raznovrstan i ako bi se odvijao u prijatnom okruženju. Ali smatram, kao što svi to smatramo, i da radni dan ne bi smeo biti zamorno dug. Neko bi mogao reći: „Kako se može postići da se taj poslednji zahtev uklopi s ostalima? Ako rad treba da postane tako prefinjen, zar napravljena dobra ne bi bila veoma skupa?“

Priznajem, kao što sam već rekao, da će biti potrebna neka žrtva kako bi se rad učinio privlačnim. Naime, ako bismo se u slobodnoj zajednici *mogli* zadovoljiti da radimo na isti užurbani, prljavi, neuradni, bezdušni način, kao i sada, možda bismo mogli da svoj radni dan skratimo mnogo više nego što pretpostavljam da bismo uradili, imajući u vidu sve vrste rada. Ali ako bismo to mogli, to bi značilo da će nas naša izvojevana sloboda učiniti bezvoljnim i bednim, ako ne i teskobnim, kao što smo sada, što smatram prosto nemogućim. Morali bismo pristati da podnesemo žrtve neophodne za podizanje naših životnih uslova na standard koji cela zajednica smatra poželjnim. I ne samo to. Morali bismo i individualno biti raspoloženi da potpuno slobodno žrtvuujemo još više svog vremena i udobnosti zarad podizanja životnog standarda. Osobe, bilo same ili u tu svrhu udružene, slobodno bi i iz ljubavi prema radu i njegovim plodovima – uz podsticaj nade u radost stvaranja – proizvodele za dobro svih one životne ukrase koje su danas podmićene da proizvode za nekolicinu bogataša. Eksperimenta s nekom civilizovanom zajednicom koja bi živela bez bilo kakve umetnosti ili književnosti još nije bilo. Prethodna degradacija i korupcija civilizacijom mogla bi nametnuti takvo poricanje zadovoljstva društvu koje bi izniklo iz njenog pepela. Ako tako mora

što nije ništa drugo nego ludilo. Preklinjem vas da bez ikakvog odlaganja izvedete civilizaciju pred sopstvenu komisiju za ludake.

Naime, svi naši prenatrpani gradovi i zapanjujuće fabrike jednostavno su rezultat profitnog sistema. Kapitalistička proizvodnja, kapitalističko vlasništvo nad zemljištem i kapitalistička razmena teraju ljude u velike gradove kako bi njima manipulisali u interesu kapitala; ista tiranija toliko određuje ceo fabrički ambijent da (na primer) unutrašnjost nekog velikog tkačkog pogona pruža prizor koji je komičan gotovo isto koliko i užasan. Za time nema nikakve preke potrebe, osim potrebe za izvlačenjem profita iz ljudskih života i proizvodnje jeftinih roba namenjene tim istim robovima kojih ih proizvode (i njihovom potčinjavanju). Nije svaki rad još sateran u fabrike; a tamo gde jeste, za time često nema nikakve potrebe, osim, još jednom, zbog tiranije profita. Ljudi uključeni u takav rad sigurno nemaju potrebu da se zbijaju u gustim gradskim četvrtima. Nema nikakvog razloga zašto ne bi mogli da se svojim zanimanjima bave u mirnim seoskim domovima, u industrijskim koledžima, u manjim mestima, ukratko, tamo gde misle da bi bili najsrećniji da žive.

Što se tiče onog dela radne snage koji se mora povezati u većem obimu, ovaj isti fabrički sistem, u nekom razumnom poretku (iako bi po mom mišljenju u njemu i dalje moglo biti nedostataka), pružio bi makar mogućnost za pun i dinamičan društveni život, okružen mnogim zadovoljstvima. Fabrike bi mogle biti centri intelektualne delatnosti, a rad u njima bi mogao biti veoma raznovrstan: na opsluživanje neophodne mehanizacije svakom pojedincu bi odlazio samo kraći deo radnog dana. Ostali posao može varirati od prikupljanja hrane sa okolnog zemljišta do proučavanja i upražnjavanja umetnosti i nauke. Naravno da ljudi koji se bave takvim radom i koji su gospodari sopstvenog života ne bi dozvolili da ih bilo kakva žurba ili manjak predviđanja primoraju na trpljenje prljavštine, nereda ili nedostatka stambenog prostora. Pravilno primenjena nauka omogućila bi im da se reše otpada, da umanje, ako ne i potpuno uklone sve neprijatnosti koje sada prate upotrebu složenih mašina, kao što su dim, smrad i buka; a ne bi trpeli ni da im zgrade u kojima rade

sistema kojem robuju, i koji ih sapliće i ometa na svakom koraku, a ponekad čak i kvari.

Tu je zatim još jedna klasa, ovog puta veoma brojna i svemoćna, koja proizvodi vrlo malo i troši enormno, i koju, kao i najveću sirotinju, u osnovi izdržavaju pravi proizvođači. Klasa koju još treba da razmotrimo proizvodi sve što se proizvodi, i izdržava i sebe i ostale klase, iako se nalazi u inferiornom položaju u odnosu na njih; u pravoj inferiornost, naglašavam, koja podrazumeva degradaciju i duha i tela. Ali neminovna posledica te tiranije i ludosti jeste to što mnogi od tih radnika opet nisu proizvođači. Ogroman broj njih su opet puki paraziti imovine, neki od njih otvoreno, kao vojnici na kopnu i moru, koji se drže u pripravnosti radi održavanja rivalstva i neprijateljstva između država, kao i zbog unutrašnje borbe oko udela u proizvodnji neplaćenog rada. Ali pored tog očiglednog tereta za proizvođače i jedva manje očiglednog za kućnu posluhu, tu je pre svega vojska činovnika, prodavaca, itd., angažovana za potrebe privatnog rata za bogatstvo, koji je, kao što je već rečeno, pravo zanimanje imućne srednje klase. Broj takvih radnika je veći nego što bi se moglo pretpostaviti, jer između ostalog uključuje i sve one koji su angažovani u onome što bi trebalo da nazovem konkurentskom prodajom, ali što je, manje dostojanstveno rečeno, naduvavanje robe, koje je sada dostiglo takav vrhunac da se mnoge stvari prodaju daleko skuplje nego što su koštale.

Sledeća je masa ljudi zaposlenih u proizvodnji svih onih predmeta ludosti i luksuza čija je potražnja rezultat postojanja bogatih neproizvodnih klasa; stvari koje ljudi koji vode častan i neiskvaren život ne bi tražili, niti bi o njima sanjali. Te stvari, šta god neko mislio, zauvek odbijam da nazovem bogatstvom: one nisu bogatstvo već otpad. Bogatstvo je ono što nam priroda daje i što razuman čovek može da napravi od darova prirode za svoju razumnu upotrebu. Sunčeva svetlost, svež vazduh, netaknuto lice zemlje, hrana, odeća i neophodan i pristojan smeštaj; gomilanje znanja svih vrsta i moć njegovog širenja; sredstva slobodne komunikacije između ljudi; umetnička dela, lepota koju čovek stvara kada je u najvećoj meri čovek, najaktivniji i najpromišljeniji – sve stvari koje služe zadovoljstvu ljudi, slobodnih, časnih i neiskvarenih.

To je bogatstvo. Ne mogu da se setim bilo čega vrednog posedovanja što ne bi spadalo u neku od tih rubrika. Ali pogledajte, molim vas, proizvod Engleske, te svetske radionice, i zar vas neće zbuniti, kao što zbunjuje i mene, pomisao na masu stvari koje nijedan zdrav čovek ne bi mogao poželeti, ali koje naš beskorisni kuluk pravi – i prodaje?

Sledeća je jedna još žalosnija industrija, nametnuta mnogim, zaista mnogim među našim radnicima – proizvodnja roba namenjenih njima i njihovim bližnjima, *kao inferiornoj klasi*. Naime, ako imamo mnogo ljudi koji žive, a da ništa ne proizvode, u stvari, čiji su životi toliko prazni i glupi da moraju *prisiljavati* veliki deo radnika na proizvodnju roba koje nikome nisu potrebne, čak ni bogatima, iz toga sledi da većina ljudi mora biti siromašna; a kako žive od nadnica koje im udeljuju oni koje podržavaju, ne mogu sebi priuštiti *dobra* koja bi ljudi prirodno poželeti već se moraju zadovoljiti njihovim bednim zamenama, grubom hranom koja ne hrani, trulom odećom koja ne štiti, bednim kućama koje nekog gradskog žitelja iz civilizacije mogu lako navesti da se sa žalom osvrne na šatore nomadskog plemena ili pećinu praistorijskog divljaka. Štaviše, radnici se moraju umešati u veliki industrijski izum našeg doba – krivotvorenje – i pomoću njega proizvesti, za vlastitu upotrebu, laž i sprdnju od luksuza bogatih; naime, nadničari uvek moraju živeti onako kako im njihovi poslodavci nalažu, a njihovi gospodari im *prisilno* nameću same životne navike.

Ali samo bismo traćili vreme i energiju ako bismo pokušali da rečima iskažemo sav prezir koji toliko hvaljena proizvodnja jeftinih roba našeg doba zaslužuje. Dovoljno je reći da je ta jeftinoća neophodna za sistem izrabljivanja na kojem počiva moderna proizvodnja. Drugim rečima, naše društvo uključuje veliki masu robova, koji se moraju nahraniti, odenuti, skućiti i zabaviti *kao robovi*, a njihove svakodnevne potreptine prisiljavaju ih da proizvode robu za robove, čija upotreba samo produžava njihovo ropstvo.

Da to sada sažmem: u pogledu načina rada u civilizovanim državama, te države se sastoje od tri klase – klase koja i ne pokušava da radi, klase koja pokušava da radi, ali koja ne proizvodi ništa, i klase koja radi, ali koju druge dve klase prisiljavaju na rad koji je često neproduktivan.

„narodnom umetnošću“². Ta umetnost, ponavljam, sada više ne postoji, ubijena komercijalizmom. Ali od početka čovekovog nadmetanja s prirodom do uspona sadašnjeg kapitalističkog sistema, ono je bilo živa i uglavnom je cvetala. Dok je trajala, sve što je čovek pravio čovek je i ukrašavao, kao što i pridoda ukrašava sve što stvara. Dok je zanatlija oblikovao neku stvar koja bi mu se našla pod rukom, ukrašavao ju je tako prirodno i tako potpuno, bez svesnog napora, da je često teško reći gde se završava utilitarni deo njegovog rada, a gde počinje onaj ornamentalni. Izvor te umetnosti bila je radnikova potreba za raznovrsnošću u radu, i mada je lepota koju je ta želja proizvodila bila veliki dar svetu, ipak je dobijanje raznovrsnosti i uživanja u radu za radnika bilo još važnije pitanje, jer je u sav trud utiskivalo žig zadovoljstva. Sve to je sada potpuno nestalo iz rada u civilizaciji. Ako želite da imate ukras, morate ga posebno platiti, a radnik je primoran da izrađuje ukras kao što proizvodi i drugu robu. Prinuđen je da se pretvara kako je srećan u svom poslu, tako da mu je lepota stvorena čovekovom rukom, koja je nekada bila uteha za njegov rad, sada postala dodatni teret, a ukras samo još jedna ludorija beskorisnog kuluka, možda ništa manje zamorna od ostalih njegovih okova.

Pored kraćeg trajanja rada, njegove svesne korisnosti i raznovrsnosti koja bi trebalo da ga prati, potrebna je još jedna stvar da bi se on učinio privlačnim, a to je prijatno okruženje. Beda i prljavština koje mi, ljudi iz civilizacije, podnosimo tako strpljivo kao neophodni deo proizvodnog sistema, neophodni su za zajednicu u celini isto koliko i odgovarajuća količina prljavštine u kući nekog bogataša. Ako bi takav čovek dozvolio da se pepeo sakuplja po celom njegovom salonu i da se nužnici postave u svakom uglu njegove trpezarije, ako bi od svoje nekada lepe bašte redovno pravio hrpu prljavštine i otpada, ako nikada ne bi prao posteljinu niti menjao stolnjak, a članove svoje porodice terao da spavaju po petoro u krevetu, sigurno bi brzo dopao šaka neke komisije za ludake. Ali takvi postupci cicijaške ludosti su upravo ono što naše današnje društvo svakodnevno čini pod prisilom navodne nužnosti,

² Moris kaže „popular art“, a misli se na dekorativnu i primenjenu umetnost.

Raznovrsnost rada je sledeća i najvažnija stvar. Primorati čoveka da iz dana u dan obavlja isti zadatak, bez ikakve nade u izlaz ili promenu, znači pretvoriti njegov život u zatvorsku kaznu. Ništa osim tiranije profitnog žrvnja ne čini to nužnim. Čovek bi mogao lako naučiti i upražnjavati najmanje tri zanata, kombinujući posao u zatvorenom s poslom na otvorenom – posao koji zahteva korišćenje velike telesne energije s poslom u kojem veći udeo ima um. Na primer, malo je ljudi koji ne bi želeli da deo svog života provedu u najnužnijem i najprijatnijem od svih poslova – obrađivanju zemlje. Ono što će omogućiti tu raznolikost poslova biće oblik obrazovanja u društveno uređenoj zajednici. U ovom trenutku, celokupno obrazovanje ima za cilj da ljude prilagodi njihovim pozicijama u hijerarhiji trgovine – jedne kao majstore, druge kao radnike. Obrazovanje majstora je više ornamentalno nego obrazovanje radnika, ali je opet komercijalno; a čak i na drevnim univerzitetima učenje se slabo cenilo, osim ako dugoročno ne bi bilo *isplativo*. Pravo obrazovanje je nešto potpuno drugačije od toga i nastoji da otkrije za šta su različiti ljudi sposobni i da im pomogne na putu za koji pokazuju sklonost. Prema tome, u dobro uređenom društvu, deo obrazovanja mladih ljudi, disciplinovanja njihovih umova i tela, sastojao bi se u podučavanju onim zanatima kojima su se pokazali sklonim; a i stariji bi imali priliku da uče u istim školama, zato što bi razvoj individualnih sposobnosti bio usmeren prvenstveno na obrazovanje, umesto, kao sada, na potčinjavanje svih kapaciteta velikom cilju „pravljenja para“, za sebe – ili za svog gazdu. Količina talenta i čak genijalnosti koju postojeći sistem uništava, a koju bi novi sistem znao da izvuče, učiniće naš svakodnevni rad lakim i zanimljivim.

Kad smo kod raznovrsnosti, navešću jedan oblik radinosti koji je pretrpeo toliku štetu od komercijalizma da bi se jedva moglo reći da još postoji i koji je zapravo toliko stran našem dobu da će nekima, plašim se, biti teško da shvate ono što imam da kažem o tome, a što ipak moram reći, jer je zaista najvažnije. Mislim na onu stranu umetnosti koju obični radnik upražnjava ili bi trebalo da je upražnjava u svom uobičajenom poslu, i koju, sasvim ispravno, treba nazvati

Civilizacija, prema tome, traći vlastite resurse, i to će raditi sve dok sadašnji sistem postoji. To su hladne reči koje opisuju tiraniju koju trpimo; pokušajte onda da shvatite šta one znače.

Na svetu postoji određena količina prirodnih materijala i prirodnih sila, kao i određena količina radne snage u osobama ljudi koji ga naseljavaju. Podstaknuti svojim potrebama i željama, ljudi su tokom mnogo hiljada godina radili na tome da potčine prirodne sile i učine prirodne materijale korisnim za sebe. U našim očima, pošto ne možemo videti budućnost, izgleda da je ta borba s prirodom skoro okončana i da je pobeda ljudskog roda nad njom skoro potpuna. A kada pogledamo unazad, otkad počinje istorija, primećujemo da je progres te pobede bio daleko brži i impresivniji u poslednjih dvesta godina nego ikada ranije. Prema tome, nama modernima bi svakako moralo biti bolje nego onima pre nas. Svakako bismo, svi do jednog, morali živeti u blagostanju, biti obilato snabdeveni dobrim stvarima koje nam je donela naša pobeda nad prirodom.

Ali kako zaista stoje stvari? Ko bi se usudio da ospori da je velika masa civilizovanih ljudi siromašna? Toliko siromašna da bi bilo detinjasto kada bismo se upuštali u raspravu da li im je možda u nekom pogledu makar malo bolje nego njihovim precima. Oni su siromašni; i to siromaštvo se ne može meriti siromaštvom oskudnog divljaka, jer on ne zna ni za šta drugo osim svog siromaštva; studen, glad, to što nema krova nad glavom, što je prljav i što živi u neznanju, za njega je nešto prirodno kao i to što ima kožu. Ali kod nas, kod većine nas, civilizacija je iznedrila želje čije nam zadovoljavanje zabranjuje, tako da ona nije samo škrtica već i mučiteljka.

Tako su nam oduzeti plodovi naše pobede nad prirodom, tako je prirodna nužnost rada s nadom u odmor, korist i uživanje pretvorena u primoravanje čoveka na rad s nadom u život proveden... u radu!

Šta se tu može učiniti, može li se to popraviti?

Podsetimo se još jednom da nisu naši daleki preci ti koji su izvojevali pobedu nad prirodom već naši očevi, u stvari, mi sami. Bila bi zaista čudna ludost s naše strane kada bismo samo beznadežno i bes-

pomoćno sedeli: budite sigurni da se to može popraviti. Šta bi dakle prvo trebalo učiniti?

Videli smo da je moderno društvo podeljeno na dve klase, od kojih jedna ima *privilegiju* da bude izdržavana od rada drugih ljudi – to jest, da prisiljava druge da rade za nju i koja od te niže klase uzima sve što *može* uzeti i koristi svoje bogatstvo da bi svoje pripadnike održala u superiornom položaju, kao bića višeg reda u odnosu na ostala: koja žive duže, koja su lepša, uglednija, prefinjenija nego ona iz druge klase. Ne kažem da se ona zanosi mišju da su njeni pripadnici *objektivno* dugovečniji, lepši ili prefinjeniji već samo insistiram da su takvi *relativno*, u odnosu na nižu klasu. A kako ne može ni da pošteno iskoristi radnu snagu niže klase za proizvodnju pravog bogatstva, ona je naveliko traći na proizvodnju smeća.

Upravo ta pljačka i rasipanje od strane manjine jesu ono što većinu čini siromašnom; ako bi se moglo dokazati da je za očuvanje društva neophodno da se ono podvrgne tome, o toj stvari ne bismo imali mnogo toga da kažemo, osim da bi očajanje potlačene većine verovatno u nekom trenutku uništilo društvo. Ali čak su i neki tako nepotpuni eksperimenti kao što su oni s (takozvanim) kooperativama, pokazali, naprotiv, da postojanje privilegovane klase uopšte nije neophodno za proizvodnju bogatstva već samo za „upravljanje“ proizvođačima bogatstva, ili drugim rečima, radi održavanja privilegija.

Prvi korak koji treba preduzeti jeste ukidanje klase privilegovanih ljudi koji izbegavaju svoje ljudske dužnosti i na taj način prisiljavaju druge da rade posao koji oni odbijaju. Svi moraju raditi u skladu sa svojim mogućnostima, i tako proizvesti ono što troše – to jest, svaki čovek treba da radi najbolje što može za svoje izdržavanje, a sredstva za izdržavanje moraju mu se obezbediti; to jest, sve pogodnosti koje bi društvo trebalo da pruža svakom svom članu.

Tako bi konačno nastalo pravo društvo. Ono bi počivalo na jednakosti uslova. Niko se ne bi smeo zlopatiti u korist drugog – štaviše, niko se ne bi smeo zlopatiti ni zbog koristi društva. U stvari, neki poredak se ne može ni nazvati društvom ako ne postoji radi koristi svakog njegovog člana.

vredi žrtvovati deo dokolice. Ostvarenje tog cilja ne bi zahtevalo velike žrtve, ali *nešto* bi se ipak moralo žrtvovati. Naime, možemo se nadati da će ljudi koji su upravo prošli kroz period borbi i revolucije biti poslednji koji bi mogli da dugo trpe život pukog utilitarizma, iako neuke osobe ponekad optužuju socijaliste da teže takvom životu. S druge strane, ornamentalni deo modernog života truo je do srži i mora se potpuno odbaciti pre nego što se uspostavi novi poredak stvari. Tu nema ničeg – iz toga ne može proizaći ništa što bi moglo da zadovolji težnje ljudi oslobođenih tiranije komercijalizma.

Ornamentalni deo života – njegova zadovoljstva, telesna i mentalna, naučna i umetnička, društvena i individualna – moramo početi da gradimo na osnovu rada kojeg ćemo se prihvatiti dobrovoljno i veselo, svesni da tako koristimo i sebi i bližnjima. Taj apsolutno neophodni posao koji bismo morali da obavljamo zauzimao bi, pre svega, samo mali deo dana i utoliko ne bi bio opterećujući; ali to bi bio svakodnevni zadatak i zato bi nam mogao pokvariti svakodnevno uživanje, osim ako ga ne učinimo makar podnošljivim. Drugim rečima, svaki rad, čak i najobičniji, mora se učiniti privlačnim.

Kako bi se to moglo postići? Odgovor na to pitanje zauzeće ostatak ovog izlaganja. Iako će se svaki socijalista složiti s mnogim sugestijama koje ću izneti, svestan sam da neki od tih nagoveštaja nekome mogu delovati čudno i previše smelo. U onome što ću izneti ne treba videti nikakve dogmatske namere već samo izraz mojih ličnih stavova.

Iz svega što je već rečeno sledi da rad, da bi bio privlačan, mora biti usmeren ka nekom očigledno korisnom cilju, osim u slučajevima kada ga svaki pojedinac obavlja dobrovoljno kao razonodu. Na taj element očigledne korisnosti može se računati utoliko više, u zaslađivanju inače dosadnih zadataka, zato što će, u novom poretku stvari, društveni moral, odgovornost čoveka prema ljudskom životu, zameniti teološki moral ili odgovornost čoveka prema nekoj apstraktnoj ideji. Drugo, radni dan će biti kratak. Na tome treba stalno insistirati. Jasno je da ako se rad ne rasipa, radni dan *može* biti kratak. Jasno je i da bi mnogi poslovi, koji su sada mučenje, mogli lako da budu podnošljivi ako bi se značajno skratili.

koji imaju više novca nego što mogu razumno potrošiti i koji zbog toga kupuju lažna dobra, na toj strani dolazi do rasipanja; a s obzirom na to da postoje siromašni ljudi koji ne mogu priuštiti da kupe stvari koje vrede praviti, i na toj strani dolazi do rasipanja. Prema tome, „potražnja“ koju kapitalista „podmiruje“ je lažna potražnja. Tržište na kojem se bavi prodajom „podešeno“ je užasnom nejednakošću na osnovu pljačke od strane sistema kapitala i nadnica.

To je, dakle, sistem kojeg se moramo odlučno otarasiti, ako želimo da ostvarimo sreću i koristan rad za sve. Prvi korak u tome da rad postane privlačan jeste da se sredstva koja rad čine plodnim, kapital, što uključuje zemlju, mašine, fabrike, itd., stave u ruke zajednice, da bi se koristila za dobro svih podjednako, tako da svi možemo raditi na „podmirivanju“ prave „potražnje“ svakog pojedinačno – to jest, da bismo radili za život, umesto da radimo zbog zadovoljavanja zahteva profitnog tržišta, za profit, tu silu koja prisiljava druge ljude da rade protiv svoje volje.

Kada se načini taj prvi korak i ljudi počnu da shvataju da priroda nalaže da svi ljudi ili rade ili gladuju, i kada više ne budu toliko ljudi da prihvate neku zamenu za krađu, kada nastupi taj srećni dan, oslobodićemo se bremena rasipanja i samim tim, kao što sam već rekao, otkriti da raspoložemo s obiljem slobodne radne snage, koja će nam omogućiti da živimo kako poželimo, u razumnim granicama. Nećemo više juriti bezglavo, gonjeni strahom od gladi, koji najveći deo ljudi u civilizovanim zajednicama sada ne pritiska ništa manje nego puke divljake. U zajednici u kojoj nema rasipanja radne snage one prve i najočiglednije potrebe moći će da se zadovolje tako lako da ćemo imati vremena da se osvrnemo oko sebe i vidimo šta zaista želimo, a da pritom ne prenaprežemo svoje snage; naime, često izražavani strah od puke dokolice u koju bismo utonuli kada bi se pokretačka sila koju obezbeđuje postojeća prisilna hijerarhija uklonila, jeste strah koji stvara teret prekomernog i odbojnog rada, koji većina nas sada mora da trpi.

Još jednom ponavljam da je, po mom uverenju, privlačnost rada prva stvar koju bi trebalo smatrati toliko neophodnom da zbog nje

Ali pošto ljudi sada žive tako loše, kada toliko ljudi uopšte ne proizvodi i kada se toliko rada traći, jasno je da u uslovima u kojima svi proizvode i u kojima se ničiji rad ne traći, ne samo da bi svako radio s nekom nadom da će svojim radom steći zasluženi deo bogatstva već i da neće ostati uskraćen ni za zasluženi deo odmora. I eto dve od tri vrste nade koje sam prethodno spomenuo, kao bitnog dela dostojnog rada zagaranovanog radniku. Kada se ukine klasna pljačka, svaki čovek će ubirati plodove svog rada, svaki čovek će imati odgovarajući odmor, to jest slobodno vreme. Neki socijalisti bi mogli reći da i ne treba ići dalje od toga; dovoljno je da radnik raspoláže celim proizvodom svog rada i da ima mnogo vremena za odmor. Ali iako se prisila čovekove tiranije time ukida, ipak zahtevam naknadu zbog prisile prirodnih nužnosti. Sve dok je rad odbojan, to će i dalje biti teret koji se mora svakodnevno podnositi i koji će nam zagorčavati život čak i ako je radno vreme kratko. Ono što želimo da uradimo jeste da uvećamo svoje blagostanje, a da time ne umanjimo svoje zadovoljstvo. Prirodu nećemo pobediti sve dok naš rad ne postane deo našeg životnog zadovoljstva.

Taj prvi korak u oslobađanju ljudi od prisile na nepotrebni rad konačno će nas usmeriti ka tom srećnom ishodu, zato što ćemo tada imati vremena i prilike da radimo na njegovom ostvarenju. Kada sada stvari stoje, s tim traćenjem radne snage u pukoj dokolici i njenim traćenjem u neproduktivnom radu, jasno je da svet civilizacije održava mali deo njenih žitelja; kada bi *svi* radili nešto *korisno* radi njegovog održavanja, pojedinačni udeo rada mogao bi biti samo mali, *pod uslovom* da naš životni standard *ostane* na onome što imućni i prefinjeni ljudi danas smatraju poželjnim. Moći ćemo da uštedimo radnu snagu i bićemo, ukratko, onoliko imućni koliko to želimo. Biće lako živeti. Ako bismo se danas, pod postojećim sistemom, jednog jutra probudili i shvatili da je „lako živeti“, taj sistem bi nas odmah upregnuo u rad i učinio život mukotrpnim; to bi onda trebalo da shvatimo kao „razvijanje naših resursa“ ili neku sličnu divotu. Umnožavanje rada je za nas postalo neophodnost i sve dok se to nastavlja nikakva domišljatost u konstruisanju mašina neće za nas biti od bilo kakve stvarne

koristi. Svaka nova mašina doneće određenu količinu bede radnicima, zbog poremećaja koje može izazvati u njihovoj posebnoj delatnosti; mnogi od njih će od kvalifikovanih postati nekvalifikovani radnici, ali sve to će vremenom doći na svoje mesto i svi će opet raditi naizgled uobičajeno; i kada sve to ne bi utiralo put revoluciji, za najveći broj ljudi sve bi zaista bilo isto kao i pre to novog čudesnog izuma.

Ali kada revolucija pokaže da je „lako živeti“, kada svi budu radili zajedno i skladno, i kada više ne bude nikog ko bi radnika lišavao njegovog vremena, to jest, života, u tim danima što slede neće biti prisile da radimo ni zbog čega; moći ćemo da mirno i promišljeno razmotrimo šta ćemo raditi s obiljem svoje radne snage. Što se mene tiče, mislim da je prvo što bismo morali da uradimo s tim obiljem, s tom slobodom, da ceo svoj rad, čak i najobičniji i najnužniji, učinimo prijatnim za svakog; i pošto sam dobro razmislio o toj stvari, vidim da je siguran način da se život učini srećnim, naspram svih udesa i nedaća, da se pokaže strastveno zanimanje za sve detalje života. Da ne biste slučajno pomislili kako je to nešto suviše univerzalno prihvaćeno da bi bilo vredno pomena, podsetiću vas koliko izričito moderna civilizacija to zabranjuje; kakvim gnusnim i čak strašnim detaljima okružuje život siromašnih, kakav mehanički i isprazan život nameće bogatima; i koliko je za svakog od nas redak onaj predah u kojem se možemo osetiti delom Prirode, i bez žurbe, promišljeno i srećno sagledati putanju svog života, usred svih tih malih spona koje ga povezuju sa životima drugih i grade veliku celinu čovečanstva.

Ali takav predah bi ceo naš život mogao biti, ako smo rešeni da ceo svoj rad učinimo razumnim i prijatnim. Ali onda zaista moramo biti odlučni, jer nam u tome nikakve polovične mere neće pomoći. Već je rečeno da nam je ovaj rad bez radosti i život ispunjen strahom i strepnjom kao život progonjene zveri, nametnuo postojeći sistem proizvodnje zarad profita privilegovanih klasa. Treba reći šta to znači. U postojećem sistemu nadnica i kapitala, „fabrikant“¹ (koji se potpuno apsurdno tako naziva, budući da je proizvođač osoba koja stvara sopstvenim rukama), koji ima monopol nad sredstvima za proizvod-

nju i time nad fizičkom radnom snagom svakog čoveka koja se može iskoristiti za proizvodnju, jeste gospodar onih koji nisu na taj način privilegovani; on, i samo on, može da iskoristi tu radnu snagu, koja je, s druge strane, jedina roba pomoću koje njegov „kapital“, to jest akumulirani proizvod minulog rada, može biti produktivan za njega. On dakle kupuje radnu snagu onih koji nemaju nikakav kapital i koju mogu preživeti samo ako mu tu radnu snagu prodaju; njegov cilj u toj transakciji je da uveća svoj kapital, da ga oplodi. Jasno je da ako bi onima s kojima pravi tu pogodbu isplatio punu vrednost njihovog rada, to jest, svega što su proizveli, ne bi ostvario svoj cilj. Ali pošto ima monopol nad sredstvima za produktivni rad, on ih može *primorati* na pogodbu koja će biti dobra za njega i lošija za njih; pogodbu koja se sastoji u tome da pošto zarade za život, izračunato prema standardu dovoljno visokom da obezbedi njihovo mirno potčinjavanje njegovom autoritetu, ostatak onoga što su proizveli (a to je u stvari daleko najveći deo) biće njegovo *vlasništvo*, s kojim će moći da radi šta želi, da ga upotrebljava i zloupotrebljava po volji; vlasništvo koje, kao što znamo, ljubomorno čuvaju vojska i mornarica, policija i zatvori; ukratko, s tom masivnom fizičkom silom, posednička klasa može da sujeverje, inerciju i strah od gladi – rečju, *neznanje*, koje vlada u klasi siromašnih – iskoristi za potčinjavanje svojih robova.

U drugim prilikama mogla bi se navesti i ostala zla koja proističu iz tog sistema. Ono na šta sada želim da ukažem jeste nemogućnost dostizanja privlačnog rada pod tim sistemom, i da ponovim da je pljačka (za to ne postoji druga reč) ta koja traći raspoloživu radnu snagu u civilizovanom svetu, prisiljavajući mnoge ljude da ne rade ništa, još više njih da ne rade ništa korisno, a one koji obavljaju neki zaista koristan rad na najmukotrpnije prenaprezanje. Treba već jedno shvatiti da „fabrikant“, pomoću rada koji je ukrao od drugih, ne teži prevashodno proizvodnji dobara već profita, to jest, „vrednosti“ koja se proizvodi preko onoga što je potrebno za održavanje njegovih radnika i održavanje mašina. Da li je ta „vrednost“ prava ili bofl ne znači mu mnogo. Ako može da je proda i ako mu donosi „profit“ sve je u redu. Kao što sam već rekao, s obzirom na to da postoje bogati ljudi

¹ Moris koristi izraz „manufacturer“, od *manus*, lat., ruka.